

**УКРАЇНСЬКІ МАРКЕРИ
ІСТОРІЇ ПОЛЬЩІ**

УКРАЇНСЬКІ МАРКЕРИ ІСТОРІЇ ПОЛЬЩІ

ВИКЛИКИ
МІЖВОЄННОЇ
ДОБИ
XX СТОЛІТТЯ

Колективна монографія

Рецензенти:

Іван Патер, доктор історичних наук, професор (Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України);

Олексій Сухий, доктор історичних наук, професор (Львівський національний університет імені Івана Франка)

*Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту українознавства
ім. І. Крип'якевича НАН України (протокол №10 від 26 листопада 2024 рр.)*

Українські маркери історії Польщі: виклики міжвоєнної доби ХХ століття / редколегія: Микола Литвин (голова), Любомир Хахула (заст. голови), Тарас Горбачевський (секретар) ; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, Суми : Університетська книга, 2024. 386 с. ISBN 978-617-521-093-2

Проаналізовано найважливі українські маркери історії Польщі міжвоєнної доби ХХ ст., насамперед в ідейно-політичній, етнокультурній, церковно-релігійній сферах. Показано складність міждержавних та міжнаціональних відносин в умовах війн і повоєнних трансформацій. Висвітлено вплив російсько-радянських чинників на українську військово-політичну еміграцію. Досліджено антипольські репресії російської колоніальної адміністрації в підрадянській Україні, зокрема щодо фантомної Польської військової організації. Актуалізовано проблему українсько-польського співіснування в українській історичній та політичній науковій думці міжвоєнної доби. Звернуто увагу на совєтологічні й українознавчі осередки в міжвоєнній Польщі, зокрема у Варшаві та Львові. Визначено роль Греко-католицької церкви в суспільно-культурному житті Другої Речі Посполитої. Показано дихотомії розвитку польської й української культур до Другої світової війни.

Для науковців, викладачів, студентів, усіх, хто цікавиться новітньою історією України та Польщі.

УДК 94:930.2(438:477)"1919/1939"

Ukrainian markers of the history of Poland: challenges of the interwar period of the twentieth century / editorial board: Mykola Lytvyn (Chairman), Lubomyr Khakhula (Deputy Chairman), Taras Horbachevsky (Secretary); National Academy of Sciences of Ukraine, I. Krypiakivych Institute of Ukrainian Studies. Lviv, Sumy: "University Book Publishing", 2024. 386 p.

The most important Ukrainian markers of the history of Poland in the interwar period of the twentieth century are analysed, primarily in the ideological, political, ethno-cultural, church and religious spheres. The complexity of interstate and interethnic relations in the context of wars and post-war transformations is shown. The influence of Russian-Soviet factors on Ukrainian military and political emigration is traced. The anti-Polish repressions of the Russian colonial administration in post-Soviet Ukraine, in particular, against the phantom Polish Military Organisation, are investigated. The problem of Ukrainian-Polish coexistence in the Ukrainian historical and political thought of the interwar period is actualised. Attention is drawn to Soviet and Ukrainian studies centres in interwar Poland, in particular in Warsaw and Lviv. The role of the Greek Catholic Church in the socio-cultural life of the Second Polish Republic is noted. The dichotomies of the development of Polish and Ukrainian cultures before the Second World War are shown.

For scholars, teachers, students, and anyone interested in the modern history of Ukraine and Poland.

© Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича
НАН України, 2024

© Видавництво «Університетська книга», 2024

<i>Розділ 1. Володимир Потульницький, Георгій Потульницький</i> Проблема українсько-польського співіснування в українській історичній та політичній науковій думці міжвоєнної доби (1918–1939)	7
<i>Розділ 2. Богдан Гудь</i> Формування українсько-польських міждержавних відносин: конфлікти, дипломатія, співпраця й уроки (1917–1921)	43
<i>Розділ 3. Дмитро Пугач</i> Польське населення Західноукраїнської Народної Республіки: на прикладі Рудківського повіту	69
<i>Розділ 4. Наталія Колб</i> Роль греко-католицького парафіяльного духовенства в українсько-польському національному протистоянні в Галичині у 1918–1923 роках	89
<i>Розділ 5. Ігор Пилипів</i> Греко-католицька церква в суспільному житті Другої Речі Посполитої	107
<i>Розділ 6. Олександр Зайцев</i> Українське представництво в Сеймі та Сенаті Польщі (1922–1939)	136
<i>Розділ 7. Руслана Давидюк, Микола Литвин</i> Українська політична еміграція в міжвоєнній Польщі: російсько-радянські виклики	166
<i>Розділ 8. Оксана Руда</i> Національна освіта українців у Польщі (20–30-ті роки ХХ століття): шлях до збереження ідентичності	187
<i>Розділ 9. Марина Чебан</i> Історична наука у міжвоєнному Львові: протистояння і порозуміння	229
<i>Розділ 10. Володимир Комар</i> Советознавчі й українознавчі дослідження у міжвоєнній Польщі	250

<i>Розділ 11. Роман Голик</i>	
Дихотомії міжвоєнтя: польська й українська культура 1920–1930-х років	272
<i>Розділ 12. Роман Яців</i>	
Інтелект, генерований болем: культурно-мистецьке життя української еміграції Варшави 1920–1930-х років	282
<i>Розділ 13. Юрій Романишин</i>	
Свої чи чужі? Особливість функціонування періодики на території Другої Речі Посполитої	309
<i>Розділ 14. Микола Литвин</i>	
Культурно-освітнє та громадське життя українців у міжвоєнному Кракові	317
<i>Розділ 15. Анатолій Шваб</i>	
Формування засад еміграційної політики міжвоєнної Польщі та її втілення на західноукраїнських землях	328
<i>Розділ 16. Олександр Рубльов</i>	
Антипольські репресії російської колоніальної адміністрації в УССР, 1920–1930-ті роки: марєво «Польської Військової Організації»	364

Володимир Потульницький, Георгій Потульницький

Розділ 1

Проблема українсько-польського співіснування в українській історичній та політичній науковій думці міжвоєнної доби (1918–1939)

Усерії українських історичних і політичних праць, написаних у 1890–1940-х роках, головню у 1918–1939 рр., після невдалих спроб створити Українську державу в 1917–1920 рр., українські науковці, зокрема й автор вказаної публікації¹, всебічно розглядали сукупність українсько-польських взаємин. Проаналізувавши цю спадщину українських учених в їхній еволюції, виділяємо три напрями в українській історичній та політичній науковій думці того часу: народництво, консерватизм і націоналізм². У Західній Україні переважали консервативний і націоналістичний напрями; у Східній Україні – народництво і консерватизм. У 1920-х роках існував також націонал-комуністичний напрям, який був синтезом народницького і марксистського підходів, де марксистські аспекти спочатку домінували, а потім повністю витіснили народницькі³.

Іноді у поєднанні історичні концепції цих течій впливали на конкретні ідеології різних українських державних утворень чи урядів. Зокрема, ідеї вчених-народників вплинули на

1 Перший варіант статті був опублікований у 2022 р.: Потульницький В., Потульницький Г. Образ Польщі та поляків в українській історичній та політичній думці міжвоєнної доби (1918–1939). *Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість* / гол. ред. Микола Литвин; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2022. Вип. 15. С. 174–202. Нині пропонується поправлений і доповнений варіант тексту.

2 Див.: Potul'nyts'kyj V. Das ukrainische historische Denken im 19. und 20. Jahrhundert: Konzeptionen und Periodisierung. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*. Stuttgart, 1997. No. 45. H. 1. S. 2–30

3 Див.: Rudnytsky Ivan L. *Essays in Modern Ukrainian History*. Edmonton, 1987. P. 93–96; 102–105.

Руслана Давидюк, Микола Литвин

Розділ 7

Українська політична еміграція в міжвоєнній Польщі: російсько-радянські виклики

Культурні, мистецькі, громадські маркери еміграційної спільноти. Міжвоєнна українська політична еміграція в Польщі спричинила поразку Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр., учасники якої, захищаючи свою свободу й життя, не прийнявши більшовицької влади, вимушено залишили батьківщину. Центрами перебування емігрантів були різні країни Європи, проте з огляду на об'єктивні та суб'єктивні обставини, її основна хвиля була спрямована до Польщі як до союзника.

Початок формування української еміграційної спільноти в Другій Речі Посполитій припадає на 1919 р., а значне її зростання – на 1920 р., тобто час переходу через Збруч армії та урядових інституцій УНР. Питання про кількісний вимір української еміграції на сьогодні залишається відкритим. Симон Петлюра стверджував, що «в одній тільки Польщі нашої еміграції з Великої України не менше ніж 35 тис.»¹. Власне, навколо цієї цифри базуються дискусії як польських, так і українських вчених.

Дослідники розрізняють дві групи українських політичних емігрантів: військові, що перебували у спеціальних таборах для інтернованих, і цивільні, колишні урядовці, співробітники українських державних установ, які разом із армією залишили батьківщину, щоб не наражатися на небезпеку від більшовицької влади. Серед них були люди неординарні, здебільшого громадсько-активні: генерали й солдати, прем'єри й службовці, дипломати й селяни,

1 Петлюра С. Сучасна українська еміграція та її завдання. *Симон Петлюра. Статті, листи, документи* / ред. кол.: Л. Дражевська, Н. Ливицька-Холодна, Л. Чикаленко. Нью-Йорк: УВАН, 1956. Т. 1. С. 300.

артисти й архітектори, літератори й учені, лікарі й правознавці, священники й учителі².

Емігранти Української Народної Республіки (УНР) проводили зовнішньо-дипломатичні акції, інформуючи світ про Українську державу і необхідність здобуття її незалежності. Розгорнули також нелегальну роботу в радянській Україні, організовували повстанські групи, проводили розвідку. Продовжуючи генерувати національну ідею, ставали організаторами численних культурних, освітніх, театральних, наукових, релігійних, професійних, кооперативних структур. За їх ініціативою чи допомогою закладалися військово-історичні архіви і музеї; поширювались реферати та інша інформація про УНР; випускались журнали, книжки, газети.

Найважливішим центром суспільно-культурного, мистецького, наукового життя української політичної еміграції у Польщі була Варшава, хоча одразу після виїзду з батьківщини більшість емігрантів зосереджувалася навколо офіційних центрів у Тарнові та Ченстохові. Військові емігранти впродовж кількох років (до 1924 р.) перебували у таборах для інтернованих, де розгорнули багату за формами культурно-освітню діяльність: відкриття шкіл, курсів, драматичних гуртків, художніх колективів, видання часописів, проведення лекцій з української мови, історії та географії України тощо. Кульмінацією культурно-освітньої роботи у таборах стало заснування в Ланцуті Українського народного університету, ректором якого став професор Василь Біднов³.

Питаннями опіки цивільних, які часто опинялися ще в гірших умовах, аніж військові, займалось Центральне бюро біженців (ЦББ), яке почало формуватись у другій половині 1920 р. у Тарнові, а офіційно виникло у січні 1921 р.⁴. Філія ЦББ, очолювана Антоном Стрижевським, була закладена у Ченхстохові. За її ініціативою виникла Рада культури, під егідою якої у Ченстохові діяли: українська гімназія (70 учнів), дитячий садочок, Український народний

2 Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ України). Ф. 462. Оп. 1. Спр. 187. Арк. 47.

3 Kolańczuk A. Ukraińscy emigranci polityczni w życiu naukowym, kulturalnym, społecznym i gospodarczym w II RP. *Przemyśl*, 2017. S. 89–92.

4 Wiszka E. *Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939*. Toruń: MADO, 2004. S. 30.

університет, бібліотека з читальнею, хоровий і драматичний гуртки, з'явилося безкоштовне кіно, видавалася преса⁵.

Від квітня 1921 р. всіма справами української еміграції в Польщі почав відати Український центральний комітет (УЦК) у Варшаві, засновниками якого були Андрій Ніковський, Пилип Пилипчук, Андрій Лукашевич. З кінця 1923 р. незмінним очільником комітету став Микола Ковальський⁶. Власне утворення УЦК у Варшаві перетворювало польську столицю на місце осідку багатьох емігрантських організацій. Попри заборону польської влади селитися у великих містах, у Варшаві знаходило прихисток чи не найбільше емігрантів, тут діяло багато товариств і союзів, частина з них мали свої відділи не лише у Варшаві, але й в інших містах Другої Речі Посполитої. Згідно статуту УЦК, зареєстрованого 9 серпня 1921 р. у Міністерстві внутрішніх справ Польщі, головним завданням комітету визначалася юридична, матеріальна, санітарна допомога, духовна опіка над емігрантами на території Польщі. Для цього планувалося відкривати інтернати, кооперативи, видавництва, бібліотеки, читальні, школи, шпиталі, юридичні бюро, різного роду товариства⁷. У своїй організаційній діяльності УЦК досяг значних результатів, адже йому вдалося консолідувати більшість унерівської еміграції в Польщі. Окрім філій УЦК, діяли окремі особи, представники комітету у тих місцевостях, де не було відділів УЦК, а емігранти були розпорошені. Ці представники УЦК перебували у безпосередньому зв'язку з Варшавою. Таким чином, УЦК у Варшаві як орган, що представляв інтереси української еміграції після ратифікації польським сеймом Ризького миру, мав забезпечувати їхні матеріальні і духовні потреби, опікуватися пошуками роботи емігрантам з України на території Польщі.

На основі Бюра біженців у Тарнові та його філії у Ченстохові 9 серпня 1921 р. було зареєстровано Українське товариство допомоги емігрантам з України і їх родинам⁸. Це товариство планува-

5 Павленко М. Становище українських біженців у Польщі: їх підтримка польською владою, українством і міжнародною спільнотою (1921–1923). *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки: міжвід. зб. наук. праць* Київ, 2000. Вип. 9. С. 91–96.

6 Садовський М. Микола Ковальський (1885–1944). Нью-Йорк; Торонто, 1954. С. 6.

7 Statut Stowarzyszenia p. n. «Ukraiński Komitet Centralny w Rzeczpospolitej Polskiej». Warszawa, 1930. S. 3.

8 ЦДІАЛ України. Ф. 804. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 1–5.

лось як гуманітарна організація української еміграції, а УЦК, поза формально записаним у статуті, мав стати прикриттям політичної діяльності еміграційного уряду. Філії згаданого товариства виникли у місцях найбільшого на той час скупчення емігрантів: у Каліші, Ченстохові, Тарнові, Львові, згодом Тернополі, Гусятині. Скажімо, головою філії аналізованого товариства у Львові став Володимир Дорошенко, одночасно будучи головним уповноваженим УЦК та співробітником різних українських часописів⁹. Відділи УЦК фактично охопили своїм впливом унерівську еміграцію у всій Другій Речі Посполитій.

Завдання еміграції накреслив Симон Петлюра у брошурі «Сучасна українська еміграція», яку підписав псевдонімом «О. Ряст». Говорячи про потребу консолідації, Головний отаман зафіксував основні напрями діяльності еміграції, зокрема, представлення своїх

Пам'ятник в Скерневицях (Польща) «Перед Варшавською битвою – Скерневиці 1920–2020»

9 Заїкин В. Володимир Дорошенко. Тризуб. 1926. 1 січня. С. 19–20.

вимог перед світовою громадськістю, наукова, культурна праця¹⁰. Можемо стверджувати, що емігранти зробили вагомий внесок у культурне, театральне, освітнє, наукове, релігійне, господарське життя. Ця робота спонукала до піднесення і поглиблення національної свідомості українців у Польщі. Емігранти впродовж усього міжвоєнного часу на території, де вони проживали, організовували академії, концерти, проводили курси, читання рефератів, видавали газети, консолідувались у творчі осередки, громадські організації. Однак викликів у цій роботі було також чимало: від недостатності коштів до проблем організаційних та внутрішніх розбіжностей.

Від 15 до 18 серпня 1923 р. у Варшаві працював I з'їзд української політичної еміграції у Польщі, учасники якого ухвалили низку постанов і правил щодо об'єднання зусиль еміграції на шляху відстоювання власних інтересів. Обговорювалося питання національного самооподаткування з метою забезпечення економічної бази для перебування емігрантів у Польщі¹¹. Зауважимо, що ця проблема залишалася актуальною упродовж всього міжвоєнного періоду. Після з'їзду, 1923 р. розпочала роботу культурно-освітня секція УЦК, яку очолив Олександр Саліковський (народився на Вінниччині у родині священника, працював у школі, губернському управлінні, член Української Центральної Ради (УЦР), міністр внутрішніх справ уряду УНР)¹². У 1921 р. О. Саліковський організував у Варшаві щоденну демократичну газету «Українська Трибуна» і редагував її до закриття польською владою у березні 1922 р. Після цього редагував тижневик «Українська Справа» і місячник «Трибуна України». Як один із організаторів УЦК, очолив у Варшаві Вищі академічні курси українознавства для емігрантів, прочитав цикли лекцій на тему «З історії українського суспільного руху в кінці XVIII–XIX ст.», виступав з лекціями у таборах інтернованих. Окрім того, О. Саліковський брав участь у редагуванні «Вістей УЦК в Польщі», співпрацював в інших еміграційних виданнях, зокрема львівському альманахові «Дніпро», газетах «Діло» (Львів), «Український голос» (Перемишль) тощо. До своєї смерті у 1925 р. зібрав велику бібліо-

10 Петлюра С. Сучасна українська еміграція та її завдання. *Петлюра С. Статті*. Київ: Дніпро, 1993. С. 245.

11 Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України). Ф. 3366. Оп. 1. Спр. 63. Арк. 37.

12 Саліковський О. Автобіографія. Тризуб. 1926. 28 листопада. С. 7–14.

теку, виступав із рефератами про становище українців, їхнє громадське життя¹³.

У 1926–1928 рр. у Варшаві за редакцією Володимира Островського виходив тижневик «Нарід», який передусім поширювали серед населення Волині, Полісся, Холмщини і Підляшшя. У Варшаві виходила газета «Українська нива», яка з 1928 р. була перенесена до Луцька. Полковник Володимир Соломко у 1928 р. видавав часопис «Життя Холмщини і Підляшшя». У 1929–1931 рр. виходило видання УЦК «Шляхом незалежності». Від кінця 1934 до 1939 рр. у Варшаві видавався місячник «За незалежність». Загалом публікація періодичних видань була важливим складником діяльності української політичної еміграції у Польщі: у 1930 р. один емігрантський часопис припадав на тисячу емігрантів¹⁴. Ці видання мали переважно антирадянське спрямування, частина з них виявляла лояльне ставлення до польської влади, отримуючи від неї фінансову підтримку.

Серед української політичної еміграції значну частину становила молодь. Одні з них перервали свою освіту через Першу світову війну і революцію, інші лише планували здобувати освіту. Перебуваючи у таборах інтернованих чи поза ними, молодь зіштовхувалась із великими труднощами. Допомогали їм, окрім інших структур, і студентські об'єднання. Перший осередок студентського українського руху на еміграції виник у лютому 1921 р. у Ченхстохові¹⁵. Утворена у березні 1921 р. на чолі з Тимошем Олексюком (Олесюк) (колишнім комісаром освіти УНР на Берестейщині, студентом правничого факультету Варшавського університету) Українська студентська громада у Варшаві займалася переведенням таборового студентства до академічних осередків з метою відновлення університетського навчання та підготовки до майбутньої праці¹⁶. На першому з'їзді представників студентських громад Польщі у червні 1921 р. було створено Союз українських студентів-емігрантів. На той час на території Польщі було понад 1 000 українських студентів, зокрема

13 Саліковський О. Автобіографія. Тризуб. 1926. 28 листопада. С. 7–14.

14 Детальніше див.: Вішка О. Преса української еміграції в Польщі (1920–1930): історико-бібліографічне дослідження. Львів, 2002. С. 121.

15 Wiszka E. Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939. S. 199.

16 Липовецький І. Три роки існування. *На чужині*. 1924. Ч. 1. С. 3–5.

у Варшаві, Кракові, Познані¹⁷. УЦК клопотав за них, звертаючись із проханнями про матеріальну допомогу до влади.

Іван Огієнко (колишній ректор Кам'янець-Подільського університету, міністр культур УНР) налагодив контакти з керівництвом Варшавського і Краківського університетів щодо прийому на навчання емігрантів із Наддніпрянської України із закінченою середньою освітою, опікувався організацією для них житла, безкоштовних обідів¹⁸. Його стараннями у 1928 р. було утворено Товариство допомоги українським студентам високих шкіл у Варшаві, що діяло за пожертви і допомоги від різних організацій та осіб. У 1929 р. це товариство змогло організувати Український студентський дім, що складався з інтернату на 20 місць, читальні, бібліотеки, надавало студентам допомоги, позики¹⁹. Згодом у Польщі виникло ще кілька українських студентських об'єднань, до яких долучалися нові покоління українців, часто діти унерівських емігрантів. Однак серед студентства існували суперечності, спричинені прихильністю до різних політичних поглядів, що зрештою відображало ситуацію у середовищі української еміграції. Гірші, ніж в інших країнах, умови життя, матеріальні проблеми, недостатня та нерегулярна допомога спонукали студентів та інші категорії емігрантів до переїзду з Польщі в сусідні країни Європи, насамперед до Чехословаччини та Німеччини.

Члени Української студентської громади, що навчались у мистецьких школах Варшави, наприкінці 1926 р. утворили студентську секцію мистецьких шкіл, а наступного, 1927 р., у Варшаві виник Український мистецький гурток «Спокій». Гуртківці організували творчі пленери, експедиції в різні етнографічні регіони України для збору автентичного джерельного матеріалу для своїх творів. Водночас діяльність гуртка містила в собі не лише професійну, але й громадянську та ідеологічну складові²⁰. Серед акти-

17 ЦДАВО України. Ф. 3570. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 1.

18 Рябченко О. Л. Проблеми соціальної адаптації студентів з Наддніпрянщини в країнах Центрально-Східної Європи у 1920-ті. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя, 2013. Вип. 35. С. 124.

19 Наріжний С. Українська еміграція: культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Прага, 1942. Ч. 1. С. 76.

20 Яців Р. «Візія Батьківщини» як ідеологічний вектор діяльності Українського мистецького гуртка «Спокій» у Варшаві (1927–1939). *Народознавчі зошити*. 2021. Ч. 5(161). С. 1096–1103.

вистів були Петро Мегик, Володимир Побулавець, Петро Андрусів, Ніл Хасевич та ін. Членом гуртка був відомий архітектор, член УЦР, очільник Міністерства шляхів урядів УНР Сергій Тимошенко і його син Олександр, які зробили внесок у культурно-освітнє життя Чехословаччини, а у 1930-х роках жили у Луцьку на Волині²¹. Гурток «Спокій» був самоокупний, не користувався субсидіями, живучи за членські внески, вистави, продажі, пожертви артистів і симпатиків. Гуртківцями опікувалася мистецька секція Українського наукового інституту (УНІ), організовуючи конкурси, призначаючи нагороди.

У соціальній структурі української політичної еміграції переважали чоловіки, здебільшого військові, жінки ж становили приблизно 10 %²². Жіноцтво намагалося консолідуватися, зокрема перебуваючи у таборах інтернованих, а згодом у Станиці, де виник Союз українок-емігранток у Польщі²³. У Варшаві в листопаді 1921 р. виникла жіноча підсекція при гуманістичній секції УЦК, яку очолила Олена Лукашевич, що займалася питаннями допомоги для емігрантів, насамперед хворих, безробітних і інтернованих. З часом підсекція перетворилася у секцію, а 1924 р. на «Жіночу громаду» у Варшаві, очолювану Ніною Саліковською. З початку 1927 р. секція реорганізована у Союз (товариство) жінок українок, структури якого діяли при багатьох осередках УЦК²⁴. У серпні того ж року до варшавської централі приєдналися інші жіночі організації й було затверджено статут Союзу українок-емігранток у Польщі, що розширював сфери діяльності жіноцтва²⁵. Від 1929 р. цю жіночу організацію очолила Марія Ливицька за заступництва Ніни Саліковської. Жіноцтво поступово розширювало сферу своєї діяльності, працюючи у секціях: гуманітарній, господарчій, культурно-освітній, феміністичній і зовнішніх відносин. Українські жінки-емігрантки 1932 р. влаштували у Варшаві річні курси сестер-жалібниць, опікувалися вихованням дітей, будівництвом бурси для дівчат у Перемишлі.

21 Давидюк Р. Українська політична еміграція в Польщі: склад, структура, громадсько-політичні практики на території Волинського воєводства. Львів; Рівне, 2016. С. 542.

22 Wiszka E. Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939. S. 10–11.

23 Вісті Українського Центрального Комітету в Польщі (Вісті УЦК в Польщі). 1925. Ч. 4. С. 76.

24 Там само. 1927. Ч. 8–9. С. 27.

25 Там само. 1927. Ч. 14–17. С. 59, 74–76.

Окрім того, організовували літературні вечори, у яких активну участь брала Наталя Ливицька-Холодна, при союзі діяла драматична секція під керівництвом Наталі Дорошенко²⁶.

У Варшаві з 1930 р. також діяла жіноча секція клубу «Прометей»²⁷, до якої поряд із іншими належали українки, яка поширювала інформацію про різні народи, підкорені Москвою. Зусиллями жінок-емігранток Васси Панченко, Христі Кононенкота ін. 1933 р. у Львові виникла філія варшавського Союзу українок-емігранток у Польщі. Львівська філія займалася винятково питаннями гуманітарного, педагогічного змісту, насамперед допомогою хворим і безробітним емігрантам, опікою і вихованням дітей²⁸. Група жінок-емігранток (Віра Маслова, Олена Ковалевська, Зінаїда Певна, Ганна Білогуб, Оксана Пилипчук, Алла Пащевська, Марія Тимошенко та ін.) зніщувала у 1932 р. утворення Союзу жінок українок громадської праці з центром у Луцьку. Новоутворений союз проводив культурно-освітню роботу серед жінок, займався опікою над дітьми, відстоюючи ідею польсько-української співпраці. Інша група жіноцтва Волині, зокрема емігрантки Параскевія Багринівська, Марія Карпінська та ін., орієнтуючись на галицький Союз українок, утворили Союз українок із центром у Рівному. Між двома волинськими жіночими організаціями, у яких працювали емігрантки, виникали суперечності і розбіжності, адже луцький Союз жінок українок громадської праці орієнтувався на Волинське українське об'єднання (ВУО) і був прихильний до волинської воєводської адміністрації Генрика Юзевського, а рівненський Союз українок ідейно тяжів до Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО).

У 1924 р. у Варшаві з'явився Український клуб, де емігранти могли зустрічатися на різних вечірках, де виступали літератори, хореографи, митці, відбувалися урочистості, діяла бібліотека-читальня. У приміщенні Українського клубу мали змогу працювати інші українські еміграційні організації²⁹. При Українському клубі у Варшаві наприкінці 1929 р. із ініціативи батьків учнів (Василь Біднов, Левко

26 Наріжний С. Українська еміграція: культурна праця української еміграції... С. 294–295.

27 Галузевий державний архів Служби зовнішньої розвідки України (ГДА СЗРУ). Ф. 12617. Т. 1. Арк. 410.

28 Х. К. З життя львівської філії Союзу українок емігранток. Тризуб. 1935. Ч. 25. С. 7–8.

29 Вісті УЦК в Польщі. 1925. Ч. 4. С. 59–61; 1926. Ч. 5. С. 28–29.

Лукашевич, Ніна Саліковська та ін.) виникла приватна школа для дітей емігрантів, що складалася з початкової, середньої і курсів українознавства. Школою опікувався УЦК, який налагоджував контакти з освітньою польською владою. Викладали у школі Василь Біднов, Олена Теліга, Левко Лукашевич та ін. Від 1934 р. у Варшаві почала працювати народна школа імені Лесі Українки³⁰, затверджена польською владою, де діти емігрантів здобували освіту до початку Другої світової війни. Подібні Українські клуби, в яких консолідувалися емігранти, наприкінці 1920-х років з'явилися у містах Волинського воєводства – Рівному, Луцьку, Володимирі. Вони працювали під назвою Український клуб «Рідна хата»³¹.

Еміграційні діячі, занепокоєні важкою ситуацією з освітою українських дітей, сиріт утворили наприкінці 1935 р. при УЦК у Варшаві товариство «Українська школа на еміграції». Серед засновників були Павло Шандрук, Петро Шкурат, Іван Шовгенів, Андрій Лукашевич та ін. Товариство складалося з дійсних членів, членів-прихильників і добродіїв, маючи джерелом доходу членські внески і пожертви. Товариство заснувало дві студентські стипендії, утримувало на навчання кількох учнів у Бурсі ім. С. Петлюри у Перемишлі³².

Від середини 1930-х років своєрідним освітнім центром для емігрантів став Перемишль. Згадана Бурса ім. С. Петлюри розпочала діяльність у вересні 1936 р., урочисте відкриття і посвята її відбулося 18 жовтня 1936 р. Це була подія для всієї еміграції, а для посвяти Бурси прибув із Луцька капелан Армії УНР Павло Пащевський³³. У Перемишлі також діяли державна гімназія з українською мовою навчання, жіноча гімназія Українського інституту, державна 7-класна школа ім. Шашкевича, 6-класна школа Братства св. Миколая, професійна реміснична школа, школа крою і шиття Союзу українок. Іконописну майстерню у Перемишлі відкрив полковник Борис Неїло, у ній працювали Павло Ковжун, Юрій Крих та ін.³⁴

30 За незалежність. 1935. Ч. 4. С. 11.

31 Детальніше див.: Давидюк Р. Українська політична еміграція в Польщі... С. 479–482.

32 З життя української еміграції в Польщі. Тризуб. 1939. Ч. 12. С. 14.

33 Бурса імені Симона Петлюри. За незалежність. 1939. Ч. 5–6. С. 25–26; За незалежність. 1936. Ч. 24–25. С. 11–14.

34 Шкурат П. Участь придніпрянців у культурно-суспільному житті Перемишля. *Перемишль. Західний бастион України*. Нью-Йорк: Філядельфія, 1961. С. 340–345.

Кращі наукові сили емігрантів концентрувалися в Українському науковому інституті (УІН), відкритому 1930 р. у Варшаві. Директором інституту став Олександр Лотоцький, у минулому міністр віросповідань уряду УНР, посол до Туреччини. Після його смерті установу очолив Андрій Яковлів, директор канцелярії УЦР, посол УНР в Австрії. Науковці інституту розгорнули видавничу діяльність, відкрили курси української мови, готували лекції польською і українською мовами, з якими після затвердження польською владою, могли виступати перед студентами чи громадськістю. УНІ надсилав книги читальням «Просвіт» у Галичині, підтримував зв'язки з Науковим товариством імені Шевченка у Львові. Досягненням роботи інституту стало видання понад 77 томів різних праць, зокрема повне зібрання творів Тараса Шевченка у 16 томах (вийшло 13)³⁵. При УНІ у Варшаві була утворена комісія перекладу Святого письма і літургичних книг на українську мову. У межах цієї комісії діяли дві підкомісії у Луцьку і Крем'янци. У Луцькій підкомісії, очолюваній єпископом Полікарпом, викладали: Євген Богуславський, Павло Пашевський, В. Сочинський, М. Тиравський, В'ячеслав Федоренко, Б. Білецький, прот. Никанор Абрамович, Михайло Тележинський. У Крем'янецькій філії під головуванням архієпископа Олексія та професора М. Кобрини працювали: Н. Вишневський, І. Власовський, Л. Данилевич, Л. Концевич, О. Котович, Ф. Кульчинський, С. Міляшкевич³⁶.

Знанням осередком наукової роботи емігрантів УНР у Польщі був Студіум православного богослов'я при Варшавському університеті, відкриття якого відбулося 8 лютого 1925 р. В установі працювали: Іван Огієнко, який очолив кафедру церковнослов'янської мови і палеографії, колишній директор департаменту Міністерства освіти УНР Павло Зайцев, В'ячеслав Заїкин, Олександр Лотоцький, Василь Біднов, було запроваджено курс української мови. Все засвідчувало тенденцію до посилення українського спрямування закладу, незважаючи на прагнення урядових чинників до полонізації Студіуму і всупереч надіям вищої ієрархії на втримання проросійського статусу закладу³⁷.

35 Детальніше див.: Портнов А. В. Наука у вигнанні: наукова і освітня діяльність української еміграції у міжвоєнній Польщі (1919–1930). Харків: ХІФТ, 2008. С. 162–182.

36 З діяльності Українського Наукового Інституту у Варшаві. Тризуб. 1932. Ч. 25–26. С. 37.

37 Портнов А. В. Наука у вигнанні: наукова і освітня діяльність української еміграції...С. 127–135.

Товариства уенерівських емігрантів пов'язували свою діяльність з іменем С. Петлюри, загибель якого стала для них великим ударом. Демонструючи вірність ідеям Головного отамана, філії УЦК систематично організовували панахиди його пам'яті, приурочували йому реферати, урочистості. Після вбивства С. Петлюри у Варшаві було утворено Товариство ім. С. Петлюри, завданням якого було формування та висловлення власної позиції щодо вбивства отамана, вияв поваги до його боротьби та вшанування пам'яті³⁸. Філії цього товариства відразу виникли у Каліші, Любліні, Познані, а його осередки формувалися усюди, де існували відділи УЦК³⁹.

Мистецька складова була значимою у роботі еміграції, адже серед наддніпрянців, що опинилася у Польщі, було багато артистів, акторів, співаків, танцюристів. Як наслідок, у кожному таборі інтернованих був окремий, а часто й не один, театральний гурток, хор. Універсальною мобільною формою театральної практики еміграції ставали мандрівні групи. У 1920 р. у Ковелі організувалася група професійних акторів із Наддніпрянщини під орудою Теодори Руденко, яка отримала назву Український Наддніпрянський театр. Поступово збільшуючись, зміцнюючись організаційно, ця еміграційна театральна група, що виникла поза таборами, працювала до кінця міжвоєнного часу, гастролюючи усією територією Польщі⁴⁰.

Українські політичні емігранти активізували театральне життя у різних регіонах Другої Речі Посполитої. У 1920-х роках у м. Сарни ставив вистави генерал-хорунжий флоту УНР Володимир Савченко-Більський, організацією драматичних гуртків поблизу Рівного займався Андрій Дубиновський (колишній ад'ютант Володимир Оскілка), який до того керував театром у таборі Каліша⁴¹. Концертував наддніпрянський бандурист і популяризатор української народної історичної пісні Данило Щербина, згодом разом із бандуристом Костем Місевичем і Дмитром Гонтою. Гастролював

38 Вісті УЦК в Польщі. 1926. Ч. 5. С. 24–25.

39 Детальніше див.: Давидюк Р. Симон Петлюра в пам'яті своїх соратників в період міжвоєнної Волини. *Pamięć i Sprawiedliwość*. Warszawa: IPN. 2018. Nr 2(32). S. 482–501.

40 10-а річниця існування Українського Театру під проводом Теодори Руденкової в Польщі. *Українська нива*. 1932. 30 квітня. С. 8.

41 Галузевий державний архів Служби безпеки України, м. Рівне (ГДА СБУ, м. Рівне). Ф. 5. Спр. 5219-П.Арк. 43.

Український Наддніпрянський театр Ольги Міткевич, театральні трупи Миколи Коморовського, Григорія Березовського, Івана Когутяка, Опанаса Карабіневича, Миколи Орла-Степняка та інших. У театральній комісії львівської «Просвіти» працював Олександр Загаров, який був директором Української драматичної школи, заснованої 1922 р. при Музичному інституті ім. М. Лисенка⁴². Під орудою наддніпрянця Миколи Певного з 1928 р. діяв Волинський український театр (ВУТ), підтримку йому надавало Волинське українське театральне товариство, очільником якого був емігрант Микола Маслов⁴³. Семен Наріжний писав, що у 1937 р. у Польщі було 18 еміграційних театрів⁴⁴.

Українську пісню поширював хор Дмитра Котка, у минулому куратора духових оркестрів Армії УНР, керівника хорового гуртка в таборі інтернованих вояків. Хор виник у 1920 р. у таборі інтернованих Ланцута. Перший склад колективу було дібрано з обдарованих колишніх студентів і випускників музичних навчальних закладів Наддніпрянщини. На початку 1923 р., перебуваючи у важких матеріальних умовах, Д. Котко разом із 16 співаками виїхали з табору, розпочавши гастролі. Однак виступи не були легалізовані, відтак хор зустрічався з багатьма труднощами, легалізацію від польської влади вдалось отримати лише у 1924 р. Наступного, 1925 р., колектив опинився під опікою Українського союзу воєнних інвалідів, який усіляко сприяв його концертам на всій території Польщі під назвою «Український Наддніпрянський хор ім. О. Кошиця»⁴⁵. З допомогою Головної управи УЦК хор отримав залізничний вагон, що значно полегшило його працю⁴⁶. Окрім гастролей усією Польщею, хор виступав на різних національних святах, як-от влаштоване українськими організаціями Кракова «Свято української культури» 8 грудня 1925 р. Вранці у православної церкві відправлено урочисту Службу Божу українською мовою з панахидою за всіма, хто загинув

42 Наріжний С. Українська еміграція: культурна праця української еміграції... С. 311, 313.

43 Державний архів Волинської області (Держархів Волинської обл.). Ф. 200. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 53; Волинське Українське Театральне Товариство. Українська нива. 1932. 7 січня. С. 1.

44 Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції. 1919–1939 (матеріали, зібрані М. Наріжним до частини другої) /упоряд.: Л. Яковлева, Г. Михайліченко, А. Огінська. Київ, 1999. С. 31.

45 З концертної салі. *Діло*. 1925. 22 жовтня. С. 2.

46 Селезньон П. Хор Дм. Котка. *Дніпро*. Календар-альманах. Львів, 1932. С. 109–113.

зо волю України. Згодом І. Огієнко виступив з лекцією «Українська культура та її вплив на інші слов'янські культури», після чого відбувся великий концерт з участю хору під керівництвом Д. Котка, а також оркестрів і солістів⁴⁷. Колектив Д. Котка у 1926 р. пережив складний період розколу⁴⁸, сили диригента були ослаблені і йому потрібен був перепочинок. Один із учасників Українського Наддніпрянського хору Созонт Кальмуцький, осівши на Волині, започаткував хори при «Просвітянських хатах», був диригентом учнівського хору Рівненської української приватної гімназії. У низці осередків української еміграції, розкиданих по території Польщі, існували хори. Зокрема, у с. Бабин Рівненського повіту при трудовій колонії, яку очолював генерал Армії УНР Євген Білецький, був створений хор, що співав на запрошення парафій у церквах, користувався популярністю та успіхом у селах⁴⁹. Виступав на різних урочистостях у Варшаві Український народний хор ім. Лисенка, очолюваний підполковником Сергієм Сологубом, утворений 1930 р. за сприяння УЦК⁵⁰.

Вагомий вплив на мистецьке життя еміграції мав колектив Українського народного танцю Василя Авраменка⁵¹. Під час виступів артисти вдало поєднували балет, музику, театр, хоровий спів⁵². Шляхом створення пересувної школи Українського народного танцю В. Авраменко сприяв заснуванню її філій у Львові, на Волині, Холмщині. Коли артист травмувався, українська спільнота зніщувала збирання коштів йому на допомогу. Музичне Товариство ім. М. Лисенка у Львові спільно з артистами 5 березня 1924 р. провели концерт для допомоги хореографу, отримавши за це подяку від управи Українського Товариства допомоги емігрантам з Великої України у Львові⁵³. У 1925 р. В. Авраменко продовжив свою творчість за океаном.

47 Свято української культури у Кракові. *Тризуб*. 1926. 1 січня. С. 28.

48 Хор Котка розбився. *Діло*. 1926. 1 серпня. С. 2–3.

49 Організаційні здобутки української еміграції в Польщі (серпень 1923 – червень 1925 р.). *Вісті УЦК в Польщі*. 1925. Ч. 4. С. 42–43.

50 Детальніше див.: Wiszka E. Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939... S. 272–276.

51 Авраменко на Волині і Холмщині (Ковель, Луцьк, Рівне, Межиріччя, Кременець, Дермань, Гребінне, Клевань). *Театральне мистецтво*. 1923. Вип. 9–10. С. 26–27.

52 Державний архів Рівненської області (Держархів Рівненської обл.). Ф. 30. Оп. 18. Спр. 810. Арк. 79–80, 82.

53 Подяка. *Діло*. 1924. 13 березня. С. 3.

За участі наддніпрянських емігрантів у Львові впродовж 1922–1927 рр. діяв Гурток діячів українського мистецтва (ГДУМ), що об'єднував художників, літераторів, архітекторів на чолі з Петром Холодним. Колишній міністр освіти УНР організував малярську майстерню ще будучи у Тарнові. Оселившись у Львові, він малював, реставрував ікони, розписував стіни, проєктував вітражі. До ГДУМ належав емігрант Юрій Магалевський, художник при штабі Армії УНР, який написав серію портретів діячів УНР, у Львові він розписував церкви й каплиці, писав ікони, редагував альманах «Дніпро». Павло Ковжун, уродженець Житомирщини, займався у Львові книжковою графікою, малярством, театральною декорацією, був редактором і автором мистецтвознавчих праць, сатирично-гумористичного журналу «Гедзь»⁵⁴.

Серед фахових товариств емігрантів виокремимо утворений у 1927 р. Союз інженерів та техніків українців-емігрантів у Польщі, основними завданнями якого було об'єднання інженерів та техніків української еміграції на основі професійних і наукових інтересів; допомога у фахово-наукових студіях; поширення та популяризація технічних і економічних знань, намагання покращити умови праці й побуту своїх членів. Серед членів союзу були агрономи, лісники, меліоратори, гідротехніки, технологи, будівельники, мірники, електротехніки, механіки, економісти. Союз організував з'їзди, відкрив філії у Білостоці, Кельцях, Кракові, видавав свій пресовий орган «Вісті». До того ж, проводив курси, лекції, вистави, екскурсії, створив касу взаємодопомоги, позичкову структуру, заснував стипендії, надавав допомогу незаможним студентам⁵⁵. Членами союзу були: Андрій Лукашевич, Іван Шовгенів, Михайло Теліга, Д. Клекоцький, Л. Панасенко, М. Штанько та ін.⁵⁶.

На початку 1920-х років у Варшаві діяло Українське юридичне товариство, очолюване Андрієм Ливицьким. Члени цього товариства працювали над проєктами юридичних актів, надавали правову допомогу українським еміграційним організаціям⁵⁷. Для задоволення економічних і юридичних потреб української спільноти

54 Голубець М. Павло Ковжун. Діло. 1939. 17 травня. С. 3.

55 Держархів Волинської обл. Ф. 199. Оп. 2. Спр. 2. Арк. 253.

56 Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції. 1919–1939. С. 237.

57 З життя еміграційного суспільства. *Вісті УЦК в Польщі*. 1925. Ч. 4. С. 59.

у Польщі група емігрантів наприкінці 1925 р. утворила Українську кооперативу у Варшаві. До складу Наглядової ради увійшли: Гнат Красножон, Петро Певний, Микола Багринівський, Олександр Виговський⁵⁸.

Популяризаторами кооперативного руху на західноукраїнських землях були: Андрій Жук, Михайло Корчинський, Євген Архипенко, Михайло Пересада-Суходольський, Сергій Бачинський, Платон Доманицький, Олександр Ковалевський, Олександр Калюжний, Дмитро Барченко та інші. Емігранти працювали лікарями, вчителями, літераторами. Скажімо, міністр здоров'я уряду УНР Модест Левицький одночасно працював лікарем і вчителем української мови Луцької української приватної гімназії, організував там музей народної творчості і мистецтва, гурток гри на бандурі⁵⁹. Ветеринарним лікарем у Рівному трудився член УЦР Костянтин Вротновський-Сивошапка⁶⁰, у Винниках, що поблизу Львова, відкрив амбулаторію Іван Липа, у Костополі допомагали хворим подружжя лікарів Ганна і Петро Рощинські⁶¹. Літератори та культурологи Євген Маланюк і Юрій Липа 1929 р. у Варшаві заснували літературну групу «Tank», навколо якої об'єднувалася українська молодь. Цей перелік можна продовжувати, як і характеристику союзів/товариств українських політичних емігрантів у Польщі.

Підсумуємо, що українська політична еміграція в Польщі справилась із своїм основним завданням – бути речником ідеалу незалежної Української держави, ідеалу, за який її представники боролися впродовж 1917–1921 рр.: «Незаможна, мало вишколена політично, здана на ласку й неласку сусідів, в нужді й горі, витримала вона суворий іспит, який їй судила доля і не здала – з малими виїмками – своєї позиції, не похилила вниз жовто-блакитного прапора»⁶². Еміграція змогла адаптуватися до нового суспільства, її організаційні структури допомогли сотням і тисячам українських інтелігентів звільнитися від психологічного впливу російської культури, ознайомитися з життям Заходу, скористатися його досвідом для збільшення своїх знань. Утворення різних професійних товариств

58 Листи з Варшави. *Тризуб*. 1926. Ч. 16. С. 27.

59 Дорошенко Вол. Пам'яті Модеста Левицького. *Діло*. 1932. 25 червня. С. 3–4.

60 Вротновський-Сивошапка. *Українська нива*. 1929. 8 квітня. С. 1.

61 Рудик Л. Ганна Рощинська. *Літопис Волині*. Вінніпег, 1953. Ч. 1. С. 58–59.

62 Великий ісход. *Дніпро*. Календар-альманах, Львів. 1929. С. 1–3.

було ознакою високого ступеня організованості емігрантів у Польщі та їх фахового потенціалу. Емігранти змогли розвинути політичну, громадську, культурно-освітню, наукову діяльність, зберегти і поширювати ідею незалежної Української держави.

Військово-політичний спротив російсько-радянському імперіалізму. Підступні ухвали Ризького миру 18 березня 1921 р. призупинили інтернування Армії УНР у таборах Польщі та Румунії (орієнтовно 20 тис. осіб). Незважаючи на це, український уряд не ліквідував Генеральний штаб й Академічні курси при ньому, а також юнацькі школи, основний апарат семи дивізій, які продовжували бути підзвітними Військовому міністру й Головному отаманові Симону Петлюрі⁶³. Однак Рада республіки УНР, яка діяла у Тарнові, неподалік Кракова, призупинила діяльність. Окремі міністерства переїхали до Варшави, де 1920 р. була відкрита Українська військова місія, яку очолив генерал Віктор Зілінський, якого підтримав Військовий міністр Польщі Казімеж Соснковський⁶⁴. Українські скитальці все ще надіялися на спільну польсько-українську боротьбу за звільнення України від більшовицького панування, спільні плани щодо гасіння пожежі російської революції за Збручем. Для утримання офіційного представництва української військово-політичної еміграції 1921 р. створено УЦК, до якого ввійшли генерали Марко Безручко, Станіслав Дельвіг, Віктор Зелінський, а також поляки-наддніпрянці Станіслав Стемковський, Генрих Юзефський, Йоахим Волошиновський. Новий легальний громадський орган забезпечував зв'язок законспірованого уряду УНР із владою Польщі, підтримував дієздатні структури інтернованої Армії УНР⁶⁵.

Із розформуванням таборів інтернування в Ланцуті, Вадовіцах, Домб'є, Страдомі, Стшалкові, Щейорно, Пйотркові-Трибунальському, Пікуличах під Перемишлем припинено вихід таборової преси, розформовано чисельні суспільно-культурні й фахові структури⁶⁶. На

63 Див.: Срібняк І. Обеззброєна, але нескорена. Інтернована Армія УНР в Польщі і Румунії. Київ, 1997. 187 с.; Колянчук О. Українська військова еміграція у Польщі (1920–1939). Львів, 2000. 278 с.

64 Centralny Archiwum Wojskowy. SAU. Syg. 308. 399.

65 Колянчук О. Українська військова еміграція у Польщі (1920–1939). С. 36–42, 61; Середницький Я. Генерал Павло Шендрук. 1920–1936 роки. Продовження боротьби з російським імперіалізмом за незалежність України. Львів, 2020. С. 13–23.

66 Wiszka E. Prasa emigracyj i uraińskiej w Polsce 1920–1939. Toruń, 2001. S. 283–288.

базі групи військ УНР у Каліші (4 000 вояків; командант Олександр Удовиченко, згодом Олександр Загородський) 1924 р. створено Українську станицю, яку почергово очолювали генерали Володимир Сальський, Віктор Куц, Микола Ковальський, Іван Омелянович-Павленко, Олександр Загородський, полковник Іван Литвиненко. До станиці насамперед переведено інвалідів, людей похилого віку, генералів у відставці, вдів із дітьми. Там відновлено Українське військово-історичне товариство, створено Українське товариство допомоги інвалідам-емігрантам, Спілку українських емігрантів⁶⁷.

Під егідою напівлегального екзильного уряду діяла військова спецслужба – Розвідча управа Головної команди Військ УНР, а також розвідка і контррозвідка Партизансько-повстанського штабу (1921). З метою виявлення більшовицьких агентів/резидентів 1926 р. створена друга секція Генштабу Військового міністерства Державного центру УНР, яку очолював полковник Микола Чеботарів, а від 1928 до 1938 р. – генерал Всеволод Змієнко (розробив концептуальні засади діяльності розвідки, вважаючи її мозковою клітиною штабу). Свою роботу секція координувала із представниками другого відділу Генштабу Військового міністерства Польщі, головами Товариства колишніх вояків Армії УНР, представництвами Військового міністерства Державного центру УНР у Румунії, Болгарії, Чехословаччини, Туреччини. Партнерськими були її зв'язки з розвідками Румунії, Японії, Франції, Великобританії, насамперед у контексті прометеївського руху. Документи Російського державного військового архіву (матеріали т. зв. Особливого архіву СРСР, що включали документи уже згаданої польської «двійки») дають можливість встановити масштаби фінансування польською владою структур українського уряду, дипломатії, розвідки і контррозвідки УНР. Зокрема, 1935 р. видано кошти на уряд УНР (2 450 злотих на місяць), його відділення у Франції (4 715 злотих), Штаб Армії УНР, українські комбатанські організації в Югославії (340 злотих), Румунії (240 злотих), Чехословаччини (150 злотих), Каліші (60 злотих), окремо Товариство колишніх вояків Армії УНР (110 злотих), законспіровані українські осередки у Празі (250 злотих), Берліні

67 Колянчук О. За нашу і вашу свободу. Учасники українських визвольних змагань 1917–1921 років. Місця пам'яті в Польщі. Дрогобич, 2018. С. 62–63.

(300 злотих), Львові (50 злотих), українські військово-політичні видання «Тризуб», «Табір», «Гуртуймося», «Ми», «За державність», «Маньчжурський вісник», Український науковий інститут у Варшаві (475 злотих), Український центральний комітет (300 злотих) та ін.⁶⁸

Другій секції Генштабу військового міністерства вдалося створити розвідувальні пункти не лише на прикордонні Польщі (Рівне, Дубно, Борсуки, Острог, Ланівці, Крем'янець, Тернопіль, Гусятин), але й Румунії, Чехословаччині, Туреччині і, ймовірно, у Болгарії та Персії. Одним із організаторів розвідувальної мережі був отаман Яків Орел-Гальчевський⁶⁹. До вказаної розвідувальної роботи Державний Центр (ДЦ) УНР був також залучений Тарас Бульба-Боровець, якого 1940 р. перевербували радянські спецслужби⁷⁰.

Після смерті Ю. Пілсудського і прихильника українсько-польського порозуміння Леона Василевського (1935) у середовищі військової еміграції спостерігалася певна криза, зумовлена опозиційною діяльністю генералів Андрія Вовка, Дмитра Дітченка-Задунайського, Варфоломія Євтимовича, що закликали до фізичної розправи провідників УНР, зокрема Андрія Левицького і Володимира Сальського, яких звинувачено в пропольській позиції. Гострі суперечки проявлялися й в українському еміграційному середовищі Болгарії. Вказані події, а також активізація радянських спецслужб змусили польську Експозитуру № 2 законсервувати свою агентурну мережу в СРСР. У січні 1936 р. військовий міністр В. Сальський⁷¹ призупинив діяльність другої секції Генштабу на чолі з Всеволодом Змієнком (1938 р. він несподівано помер), ймовірно, через ослаблення позицій Варшавського і Паризького центрів екзильного уряду, переходом частини прибічників УНР до Організації українських націоналістів (ОУН), та їх контактами

68 Сідак В., Вронська Т. Спецслужба держави без території: люди, події, факти (військоварозвідка та контррозвідка ДЦ УНР в екзилі 1926–1936 рр.). Київ, 2003. С. 50–54.

69 Там само. С. 39, 62–63.

70 Жив'юк А. Антирадянське підпілля УНР на території Західної Волині та Полісся: замисли й висліди (1939–1941). Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / гол. ред. Ігор Соляр; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2023. Вип. 38. С. 121–137.

71 Колянчук О., Литвин М., Науменко К. Генералітет українських визвольних змагань. Львів, 1995. С. 232.

з німецькими спецслужбами, що вимагало невдоволення польського уряду і політикуму⁷².

Як відомо, після 1922 р. галицьких українців («русинів») почали призивати до польського війська (щорічно 20–25 тис. юнаків), хоча чимало з них через політичні погляди не бажали йти на службу, а тому нерідко дезертували⁷³. Вишкіл польської армії у чині старшини пройшов 1928–1929 рр. Роман Шухевич, згодом військовий референт Проводу ОУН, головний командир УПА, Генеральний секретар Української головної визвольної ради⁷⁴.

Польські дослідники стверджують, що в оборонній війні 1939 р. проти гітлерівської і сталінської армій воювало від 110 до 200 тис. українців, із них 7,8 тис. загинуло, 17 тис. поранено, майже 100 тис. потрапили у німецьку неволю, а майже 30 тис. – до радянських таборів⁷⁵. Зокрема, капелан Війська польського Семен Федоренко замордований у Катині, а його два сини В'ячеслав і Орест, підхорунжі Армії Крайової, воювали і загинули у Варшавському повстанні; третій син Олександр – пілот польського дивізіону, який загинув в обороні Великобританії. У згаданому повстанні загинув також капітан (колишній сотник Армії УНР) Іван Митрус-Виговський. Відомо, що орден Віртуті Мілітарі, окрім генерала Армії УНР, полковника Війська Польського Павла Шандрука (відзначився у битвах під Замостям і Лабунем, перейнявши 22 вересня 1939 р. командування 29-ї піхотної бригади), отримали капраль Костянтин Касянчук і посмертно рядові Костянтин Бенюк, Василь Назарук; хрест

72 Комар В. Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939). Івано-Франківськ, 2011. С. 206–209; Сідак В., Вронська Т. Спецслужба держави без території. С. 57–58.

73 Мрака І. «Свої» чи «чужі»: українці у війську міжвоєнної Польщі. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів, 2016. Вип. 52. С. 119–138; Руккас А. Вояки-українці у польській армії (1921–1935). *Військово-історичний альманах*. 2002. № 1. С. 16–20; № 2. С. 54–65; Руккас А. Українські старшини в польській вищій школі. *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. Івано-Франківськ, 2023. Вип. 23–24. С. 97–107; Kowalski T. Pobór mniejszości narodowych dowojnska II Rzeczypospolitej. *Wojskowy Przegląd Historyczny*. 1996. № 1. S. 75–76; Mniejszości narodowe i wyznaniowe w siłach zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939/ pod. red. Z. Karpusia, W. Rezmera. Toruń, 2001. S. 127–132.

74 Литвин М., Науменко К. Збройні сили України першої половини ХХ ст. Генерали і адмірала. Харків, 2007. С. 215–216.

75 Torzecki R. Ukraińcy we wrześniu 1939 r. *Zustrzyci*. 1990. Nr 1. S. 112; Motyka G. Takbyło w Bieszczadach. Warszawa, 1999. S. 39; Kryska-Karski T. Straty korpusu oficerskiego 1939–1945. Londyn, 1996. S. 510; Rezmer W. Stanowisko i udział Ukraińców w niemiecko-polskiej kampanii 1939. *Polska-Ukraina: trudne pytania*. Warszawa, 1999. T. 4. S. 24.

хоробрості отримали Василь Маланюк, Василь Мотлюк. За проявлений героїзм у захисті Варшави відзначено колишніх старшин Армії УНР – підполковника Михайла Пікульського і полковника Павла Базильського, якого восени 1944 р. органи Народного комісаріату внутрішніх справ СРСР (НКВС) заслали до Сибіру, однак звітти він зумів перебратися до армії генерала Владислава Андерса і продовжити антигітлерівську боротьбу у складі 2-го Корпусу Війська польського⁷⁶.

До німецького полону 1939 р. потрапив майор Яків Гальчевський-Войнаровський – командир батальйону «Бродниця», що діяв у складі 14-го полку 4-ї піхотної дивізії, який відзначився мужністю у боях на берегах Бзури. Після звільнення 1940 р. він включився у діяльність Українських допорогових комітетів на Грубешівщині, що відновлювали українське шкільництво, кооперативи, національне церковне життя⁷⁷. Його життєдіяльність віддавна перебувала у полі зору радянських спецслужб⁷⁸. Чимало вояків-українців знайшли вічний спочинок на військових цвинтарях Польщі, Італії (Монте-Кассіно, Лоренцо), у похованнях масових страт у Катині, Харкові, Старобільську. Як бачимо, вибух нової світової війни, розв'язаний гітлерівським і сталінським режимами, консолідував українську військово-політичну спільноту в боротьбі проти ініціаторів нової агресії.

76 Середницький Я. Павло Шандрук. Вереснева кампанія 1939 року. Тернопіль, 2016. С. 156–157; Stępień S. Słowowstępne. Kolańczuk A. *Ukraińscy emigranci polityczni w życiu naukowym, kulturalnym, społecznym i gospodarczym w II RP*. Przemyśl, 2017. S. 10–11.

77 Руккас А. Яків Гальчевський – український офіцер у Війську польському міжвоєнного періоду. *Молода нація*. 2000. № 4. С. 93–128.

78 Україна – Польща 1920–1939 рр.: з історії дипломатичних відносин УСРС з Другою Річчю Посполитою. Документи і матеріали / упоряд.: Н. Рубльова, О. Рубльов. Київ, 2012. С. 156.

Оксана Руда

Розділ 8

Національна освіта українців у Польщі (20–30-ті роки ХХ століття): шлях до збереження ідентичності

В умовах пожвавлення взаємин України з сусідніми державами, зокрема з Польщею, значно зріс інтерес українських та іноземних дослідників до спільного минулого. Певну цікавість викликають міжвоєнні роки, коли українське населення, всупереч своїй волі, стало громадянами Другої Речі Посполитої та опинилося в складних політичних і соціально-економічних умовах. Особливу увагу привертають проблеми взаємовідносин польської влади та національних меншин, зокрема українців, а також політика колонізації, яка вплинула на українську освітню систему та спонукала українських громадсько-політичних і релігійних діячів активніше долучатися до розбудови національного шкільництва як запоруки збереження національної ідентичності. Дослідження становища українськомовних навчальних закладів у міжвоєнній Польщі сприятиме висвітленню важливого етапу в історії української освітньої системи, дасть змогу краще зрозуміти вплив національної, освітньої та мовної політики Польської держави на тогочасне українськомовне шкільництво й національно-культурний розвиток українців, а також простежити українсько-польські взаємини і їхній вплив на сучасні відносини.

Освітні ініціативи у польському політикумі (1918–1939).

Перед Другою Річчю Посполитою, яка внаслідок дипломатичних і військових дій сформувалася як поліетнічна держава з територій, що належали до Австро-Угорщини, Росії та Німеччини, постала необхідність розв'язання низки складних національних, соціально-економічних, мовних та освітніх проблем. Ситуацію ускладнювало те, що 35,1 % її громадян становили представники національних